

PATERYK RYLSKI nr 2/25

Jerzy RUSEK, Kraków

Kontynuując studia nad słowiańskim paterykiem, zainteresowałem się paterykiem przechowywanym w Bibliotece klasztoru Ryńskiego pod sygnaturą 2/25. Na zabytek ten zwrócił moją uwagę kierownik Oddziału Rękopisów Biblioteki Narodowej w Sofii, dr Bożidar Rajkow¹. Zabytek pisany jest na grubym papierze półustawem, pismem niezbyt ładnym, ale czytelnym, z wieloma skrótami i ligaturami, bez akcentów, liczy 169 kart małego formatu (21 x 14 cm, tekst 15,5 x 10 cm) po 18 wierszy na stronie. Rękopis jest zniszczony, nie ma początku ani końca, brakuje wiele kart w środku. Zabytek nie jest datowany, nie zawiera też przypisków mogących rzucić światło na czas i miejsce jego powstania². Znak wodny – słupek – wskazuje na datę ok. 1380 r. To datowanie potwierdza również analiza językowa zabytku.

Sprostranow³ uznał rękopis nr 2/25 za zabytek redakcji serbskiej Rajkow⁴ i Kodow widzą w nim zabytek zachodniobułgarskiej beznosówkowej redakcji. Z tym określeniem proveniencji naszego zabytku można się zgodzić.

Rękopis nr 2/25 przedstawia częsty w średniowiecznej literaturze typ zbornika mieszanej treści o charakterze moralizatorskim. Rajkow i Kodow określają go jako pateryk kompilacyjny. Nie jest to jednak czysty Pateryk Kompilacyjny, różni się on znacznie od znanych mi tego typu zabytków.

Rękopis nr 2/25 zawiera: pouczenia dla mnichów o pokajaniu bez początku, prawdopodobnie z Pandektów Antiocha Sawaita (k. 1–9), zapověď svetichъ apostolъ (k. 9–10), pravilo svetichъ apostolъ i svetychъ otъchъ (k. 10), Joana Zlatoustago poučenie (k. 10–16), slovo svetago Joana Zlatoustago o lъživychъ učitelechъ (k. 16–27), tegożde poučenie (k. 27–36) z apoftegmatami aby Isaka, Iperchija, Amona, Wisariona i innych, Joana Zlatoustago o tьkovani iže ot Matheja (k. 36–38), Togożde slovo o plačbe (k. 38),

¹ Dr Rajkowowi serdecznie dziękuję za przesłane mi kserokopie zabytku. Przykłady podaję w transliteracji łacińskiej, skróty rozwiązuję.

² Z przypisków do rękopisu nr 2/25 największą wartość posiada przypis na k. 58a jakgdyby ręką samego pisarza zabytku: Азь многограшнi рабъ боژیi Стано upisachъ sia slova ... pročetetъ da rečetъ bogъ da prostitъ. Gdzie jednak pisał Stano rękopis nie wiadomo.

³ E. Спространов, Опис на ръкописите в Библиотеката при Рилския манастир, София 1902, 45–47.

⁴ W udostępnionym mi maszynopisie opisu rękopisów biblioteki Klasztoru Ryńskiego.

Slovo Joana Zlatoustago (k. 38–43), Slovo svetago Joana Zlatoustago archiepiskopa Konstandina grada (k. 43–44), Slovo Joana Zlatoustago o pokaani i udržani duši i tělu (k. 44–48), Togožde svetago Vasylia (k. 48), Zapřeštenie svetago Vasilija kŕ jereomŕ kako bljusti svetye liturgie (k. 49), Slovo svetago oŕtŕca našego Vasilija o svĕtĕ semŕ, kako podobaetŕ oŕtŕ grĕchŕ očištati se i otbĕgati (k. 49–59), Slovo svetago i velikago knižnika Antiocha ĉŕnorigca kako bljusti se zlychŕ ženŕ (k. 55–58), Slovo svetago Teofila archiepiskopa o ischodĕ duši iz tĕla (k. 58–60), Petra nĕkoego slovo o vrĕmenĕmŕ žiti (k. 60–64), Slovesa dušepolŕzna svetyichŕ oŕtŕcŕ (k. 65–83), zawiera apoftegmaty aby Makarija, Isaja, Joana, Pimena, Kasiana, Pafnutiego, Agatona i innych, Patra athenskago slovo svetye gory (k. 83–87), Iže vŕ svetychŕ oŕtŕca našego Joanna damaskina slovo dušepolŕzno i ĉjudno velmi (k. 87–93), O zatvornicĕ (k. 93a–95), O mŕlodziĕncu, kotŕry chodzil do ŕažni (bez tytuŕu) (k. 95–98), O psie i wielbŕdzie (bez tytuŕu) (k. 98–99), O iže oŕtŕ junostina vŕzrasta postivŕŕa se i grŕdosti radi otrinovena (k. 99–100), O inokini obrĕtenoi vŕ pustyni (k. 100–102), Prĕpodobnago oŕtŕca našego Stefana Thiveiskago zapovĕdi o otrekŕŕichŕ se mira, i jaže vŕ mirĕ (k. 102–103), Glavy slovŕ eže posla avva Moisi kŕ avva Piminu (k. 103–116), Eže neprĕstanno i trĕzvŕno moliti se (k. 116–142), Svetago Makaria kako podobaetŕ biti inoku (k. 142–158), Iže vŕ svetychŕ oŕtŕca našego velikago Athanasia patriarcha Aleksandrŕnskago slovesa dušepolŕzna choteŕtiimŕ vŕnimati (k. 158–169).

Rĕkopis nr 2/25 jest zabytkiem dwujerowym, znaki dla jerŕw uŕywane sŕ nieprawidŕowo i bez widocznej zasady. Jerŕ w pozycji mocnej z zasady nie wokalizujŕ siĕ. *O* na miejscu *z* wystĕpuje w kilku zaledwie wyrazach *lubovŕ, crŕkovŕ, upovati, na posŕĕdokŕ* 115, *vosokŕ* 42a, *ŕ* $\geq e$ w wyrazach *temenŕ, temnica, oŕelnik*. Zanotowaŕem przykŕdady hiperproprawnego uŕzycia *ŕ* zamiast oczekiwanego *e*, np. *ŕzdbna* 41a, *ŕŕ sŕstroju* 56a.

Pisarz Pateryka Rylskiego ma w systemie swojej gwary *dz*, dla kotŕrego ma dwa znaki, uŕywa je konsekwentnie na etymologicznym miejscu, przykŕdady przejŕcia *dz* $\geq z$ sŕ nieliczne. Rĕkopis nr 2/25 zachowuje *l* epentetyczne, przykŕdady opuszczania sŕ nieliczne i trzeba je odnieŕĕ do jĕzyka oryginaŕu. Nosŕwka tylna zostaŕa zastŕpiona w jĕzyku pisarza przez *u*, nosŕwka przednia kontynuowana jest przez *e*. Nie spotyka siĕ w zabytku w ogŕle znakŕw dla samogŕosek nosowych⁵. Zabytek nasz stanowi odpis z oryginaŕu ŕedniobuŕgarskiego, na co wskazujŕ przykŕdady zastĕpstwa ŕrb. *q* $\leq e$ przez *z*, por. *naĉŕtŕkŕ* 124, 168a, *pricŕstnikŕ* 6a, *pricŕštenia* 51a.

Na szerokŕ wymowĕ dawnego *ĕ* w jĕzyku pisarza wskazujŕ przykŕdady z dyspalatalizacjŕ *ĕ* w *a* po niektŕrych spŕgŕoskach, por. *mnozaiŕimi* 94a, *kolicami* 155, *popcam se* 40a, *mnogograŕnii* 58a, *obytalb* 66, *obitalb* 66a zam. *obytĕlb* a takŕe uŕzycie *ja* zam. *ĕ* w wyrazie *vŕjakuŕŕe* 91a. *Zaimek* uogŕlniajŕcy vŕsjakŕ ma w zabytku postaĕ *vsakŕ*. Niewŕtpliwie fonetyczny archaizm jĕzyka pisarza stanowi konsekwentnie utrzymana grupa *sc* $\leq sk + ĕ_2, i_2$, por. *vŕ pochoti plŕtŕscĕi* 57a, *ŕidovŕsci jereje* 57a, *o popĕ monastirscĕmŕ* 128 a, *vŕ athenscĕi gorĕ* 83a, *vŕ enatĕ aleksandrscĕmŕ* 108.

W zakresie morfologii zwracajŕ uwagĕ liczne innowacje: koŕcŕwka Npl. *-ie* u rzeczownikŕw z przyrostkiem *-telb*, por. *svĕdĕtelie* 39, *dĕlatelie* 43a, *vlastelie* 45, *krasi-*

⁵ Raz jeden zanotowano esĕmŕ 140. Znak *e* zostaŕ tu uŕyty dla oddania wtŕrnej samogŕoski jerowej.

telie 23, *rugatelie* 23a, 26, *pogubitelie* 21a, *učitelie* 19, 21, *mučitelie* 62, *blaznitelie* 62, *gonitelie* 62, końcówka *-ove (-eve)* u rzeczowników jednozgłaskowych, np. *popove* 10, 23, *grobove* 118a, *sztove* 15, *voždeve* 19, 23, formy przydkowe u takich rzeczowników tworzone od rozszerzonego o *-ov-* tematu, np. *domovomъ* 1, *časovomъ* 29a, *sano-ry* 62a, zakończenie *-ja* u rzeczowników o temacie na *-ji*: *sudija* 6a, 3a, 21, 17, 22a, 50, 108a, *pustynja* 153a, *grъdynja* 89a, formy *pręgręšeniomъ* 89a, *въ žitijachъ* 156, *dъšterъ* (Nsg) 54.

Szereg nowych cech wykazuje przymiotnik. Zwracają tu uwagę przede wszystkim formy złożone przekształcone pod wpływem zaimka *tъ*, powszechny dat. sing. masc. i neutr. z końcówką *-omu*, instr. sing. masc. i neutri *prostěmъ učeniemъ* 18a, *sъ radost-němъ srdcemъ* i *veselěmъ* 4, dat. pl. *po zapovědemъ chrъstověmъ* 5, *kъ učenikomъ so-toniněmъ* 28a, instr. pl. *sъ mladěmi dětmi* 102a, o *zapovědechъ chrъstověchъ* 160. W zabytku zanotowałem przykład analitycznego komparatywu z partykułą *po* dodaną do stopnia wyższego: *i se vъzvěstichъ prědъ vami jako pobolei korenъ vъ zemli živuštichъ* 15a. Jak wiadomo formy takie są rzadkie w zabytkach średniobułgarskich⁶.

U zaimków zwraca uwagę zaimek dzierżawczy *egovъ*: *egova ispovědania* 4, względne *koi*: *takožde i těmъ koi kъ nemu prichodetъ* 29a, zaimek pytajny *koja*: *strastъ koa godě* 89.

Szereg innowacji odnotowaliśmy u czasownika: Szeroko używana jest końcówka 2 sing. *-šъ*: *načnešъ* 4a, *da ne popustišъ* 98, *ašte choštešъ* 113, 114a, *ašte li vъstanešъ* 122a, *ašte vidišъ* 79, *čjuešъ* 24. W 1 os. pl. występuje nowa końcówka *-me*: *esme oběštali* 3, *bychme s vami stali* 8a, *imame světъ* 51. Zanotowałem też jeden przykład użycia końcówki *-mo*: *tako bo bismo i sami vъsegda děali* 34, niewątpliwy i wyjątkowy serbizm w języku pisarza. W imperatiwie zwracają uwagę formy *peci se* 4, *popecemъ se* 158a z *e* wprowadzonym analogicznie z tematu praesentis oraz *viděte* 111a z upowszechnioną końcówką *-ěte* z innych koniugacji. W 3 os. pl. aorystu wyłączna jest końcówka *-še* ≪ *šę*, charakterystyczna dla bułgarskich dialektów przejściowych i serbskiego, typowej dla zabytków średniobułgarskich końcówki *-chъ* nie zanotowano.

Obok tych nowszych form aorystu spotyka się w naszym zabytku liczne szczątki aorystu asygnatycznego i sygnatycznego I: *otidъ* 129a, *vъzъdbъ* 169, *rěchъ* 127a, 129a, 130a, *rěchomъ* 101, *pridu* 32a, 138a (2x), *obrětu* 138a, *rěše* 53, 11a, 32a, 126. Supinum zostało konsekwentnie zastąpione przez infinitivus z acc. por. *posla počrъsti vodu* 118, *ide bezmъlvъstvovati* 111a, *posětiti bratiju idu vъ skitъ* 155a.

Szereg innowacji stwierdzamy w zakresie składni. Naszemu zabytkowi obce są archaizmy składniowe właściwe Paterykowi Skitskiemu czy Synajskiemu. Bezprzyimkowy lokativus poświadczony jest tu zaledwie jednym przykładem: *priměšaeši se mni-sěchъ* 166. Często są natomiast wypadki zachwiania syntetycznej deklinacji i używania po przyimku formy akuzatiwu (c.c.): *i otъ istinu otvratetъ silu ichъ* 29, *korabъ ne prěidetъ pučinnъ morskychъ bezъ krъmčiju* 41a, *oružie ne očištaemoe otъ rъždu snědaemo jestъ* 41a, *tako i dobraa děla bezъ milostinju* 43, *otъ pravednago sudiju* 59, *razvě ljuboviju* 61a, *vъ nemže zritъ isplnjenje svetye troicu živuštu* 67, *izide noštiju izъ keliju svoju* 70, *zemnago li vладыку boaste se* 54, *Adamъ ženy radi is porodu izъgnanъ bystъ* 57, *kako*

⁶ Por. J. Rusek, Przyczynki do historii języków macedońskiego i bułgarskiego, MANU Prilozi V, 1–2, Skopje 1974, 67–71.

sice trpīši byti otlučēnъ otъ svetye crъkve otъ svetee pričъštenia i svetychъ sъbranii 65a, *pъbna jestъ mnogu rъždu grъchovnuju* 44, *priimu vъnъbъ otъ moego vladьku* 153.

Niesłuchanie ciekawe jest słownictwo Pateryka Rylskiego. Z jednej strony mamy tu zachowane liczne archaizmy leksykalne, z drugiej zaś pojawiają się nowe i rzadkie wyrazy. Uderza na przykład częste używanie zaimka nieokreślonego *eterъ*, np. *bratъ eterъ* 31, 131a, 139, 168a, *eterъ bratъ* 119, 122, 125, *eterъ otъ starcъ* 127, 167a, *starcъ eterъ* 32a, *o eterē starci* 127, *vъprosi etera starca* 132a, *etera murina* 128a, *pridu eteri vъ pustynju* 32a, *jako sutъ eteri nynja truždajuštei se* 132a a także *edinъ*, por. *reče avva Joanъ jako vidē starcъ edinъ vъ užasē* 70, paku *vidē vъ snē edinъ otъ svetychъ aggelskыe činь* 69, *edinomu otъ bratei javi se diabolъ* 132, ten ostatni uważany jest za morawizm. Nierzadkie są tu jednak przykłady zastępowania pierwotnego *eterъ* przez *někыi* i *někto*, por. *někыi mnichъ* 85, *někыi starcъ* 85, *někыi otъ otъcъ* 93a, 99a, 109a, *někoeго otъ starcъ* 114, *o někыmъ starci* 110a, *někыi zatvornikъ* 93a, *někto otъ starcъ* 72, 116a, *někto starcъ* 118, *rabъ někto* 73, *prostъ mužъ někto* 77a, *bēaše bo někto mnichъ* 80, *ošbъnikъ někto*⁷. Za archaiczny element leksykalny uważa się wyraz *komъkati*, *komъkanъje*. Wyraz ten, chyba niesłusznie, uważany jest za morawizm. W Pateryku Rylskim czasownik *komъkati* nie występuje, *komъkanъje* poświadczone zostało kilkakrotnie, por. *dostoini budemъ pristupiti kъ svetomu komkaniju* 48, *gore lišajuštim se komkanija bluda radi* 53, *o gore iže obьjadъ se bljuetъ komkanie* 54a. Wyraz *komъkati*, *komъkanъje* poświadczony jest też w Synajskim Pateryku, w Pateryku Kompilacyjnym nr 1036 Biblioteki Narodowej w Sofii nie występuje. Inny rzadki wyraz poświadczony w Pateryku Rylskim to *neprijaznъ* 'diabeł', por. *ne primi bъchma eda bo te neprijaznъ iskušaetъ* 80a, *zrēše že javē neprijaznъ i ukarēaše se i zrēše že sebe diabolъ pobēždaema starcemъ* 131a. Wyraz ten właściwy najstarszym zabytkom scs. uważany jest za morawizm⁸. Rzadkim wyrazem jest również *korъcъ*. Jako 'miara zboża' poświadczony jest tylko w kodeksie Mariańskim⁹. W Pateryku Rylskim wyraz *korъcъ* użyty został w znaczeniu 'naczynie do picia': *i vъstavše jachomъ i prinsēše korъcъ i pichomъ* 130. To znaczenie nie dokumentowane jest w słownikach. Rzadkim wyrazem jest *rъvenikъ* 'źródło'. W zabytkach scs. poświadczony został tylko w Psalterzu Synajskim, znają go również Psalterz Boloński i Pogodina¹⁰. W Pateryku Rylskim *rъvenikъ* występuje kilkakrotnie, por. *izvlačešta vodu izъ rъvenika* 89a, *i mъvy radi kola stvorennaго na rъvenicē* 89a, *prišbъdъ že igumenъ kъ rъveniku* 99. Do archaicznych elementów leksykalnych Pateryka Rylskiego zaliczyć należy też *vъru jeti*: *vъru mi imi* 31, 1969, *godina* 'godzina': *čti vъ godiny knigy* 49, i *vъ časъ devetye godiny* 130, *velii* 'wielki': i *padъ vъ nedugъ velei* 167a, *glasomъ velietъ* 140a, *iskrъnii* 'bliźni': *kъždo iskrъnēgo svoego vlēčetъ nizu* 132a (częstsze jest *bliźnii*).

Słownictwo Pateryka Rylskiego jest bardzo bogate. Znajdujemy tu wiele wyrazów nie poświadczonych w zabytkach należących do tzw. kanonu, co wiąże się z jednej strony z tematycznym charakterem Pateryka, z drugiej zaś z odnowieniem słownictwa, charakterystycznym dla późniejszych zabytków. Oto niektóre z takich wyrazów.

⁷ O zaimkach tych zob. A. C. Львов, Очерки по лексике памятников старославянской письменности, Москва 1966, 90–98.

⁸ Zob. A. C. Львов, op. cit. s. 191–202.

⁹ Wyraz *korъcъ* oddaje tu greckie koros. W Zografskim mamy *korъ*.

¹⁰ Notowałem go również w Bdńskim Zborniku z 1360 r.

Svirělnikъ 'grający na dudce': o *gore svirělniku o gore guslbniku* 54a, wyraz utworzony od *svirěbъ* przy pomocy przyrostka *-nikъ*. W scs. mamy inne twory zbudowane od innych podstaw: *sopъcbъ* (M, A) od *sopati* przy pomocy przyrostka *-cbъ*, *svirьcbъ* (Z) od *svirati* utworzone podobnie. Miklosich dokumentuje wyraz *svirěbnikъ* z zabytków bułgarskich i serbskich.

Guslbnikъ 'grający na kitarze': o *gore guslbniku* 54a. Zbudowany podobnie jak *svirěbnikъ* od *gusli*. Słowniki Miklosicha i Srezniewskiego nie notują wyrazu *gqslbnikъ*.

Lystъ 'goleń': *a iže na bedrachъ i na listechъ vidiši sětmi i klepcami sutъ isplbneni* 152a. Słownik Praski podaje *lysto* ze średniobułgarskich Psalterzy (Pogodina, Boloński) i z Parimejnika Chłudowa. Postać *lystъ* podaje Miklosich z zabytków redakcji bułgarskiej, serbskiej i ruskiej. We współczesnym języku bułgarskim wyraz nie znany¹¹ występuje natomiast w kilku punktach na terenie Macedonii¹².

Masličьnъ 'oliwkowy': *jakože ne možetъ trъnie plodъ masličьni tvoriti* 159. Przymiotnik od *maslica* 'oliwka', w scs. tylko *maslina* i *maslinьnъ*. *Maslica* i *masličьnъ* znane są z późniejszych zabytków.

Oburevaemъ 'kołysany przez burze': *pribēžište oburevaemymъ* 153a. W scs. w tym znaczeniu używane *vlaemъ*. *Oburevaemъ* pojawia się w zabytkach średniobułgarskich od XIII w.¹³

Prъtište 'łachman': *i vъ mēsto ukrašenija rizi prъtišta i rubišta da nositъ* 68. Derywat od *prъtъ*. W kodeksie Supraskim poświadczony *prъtištъ* 'łachman' z innym przyrostkiem, wyraz *prъtištъ* podaje też Miklosich, m. i. z Pateryka z Krku. Dokładny odpowiednik naszego wyrazu mamy w serbskim *prtište* 'prtено ili laneno predivo, prtено platno, rublje, prtene stvari, prtено ruho'.

Rubište 'łachman, stara szmata': *prъtišta i rubišta da nositъ* 68. Derywat z przyrostkiem *-ište* od *ruba* 'odzienie'. Dokładny odpowiednik naszego wyrazu w serbskim *rubište*, poświadczony od XIV w. (*vethoje rubište*¹⁴), bułgarski ma tylko *ruba* 'oblekło, drecha, praštane momini darove na momkovata roda predi svatbata'¹⁵.

Pudarъ 'stróż': *i rēchъ tvorita košnice i daita pudaremъ i prinesutъ vy chlěbъ i soľъ* 129a. Przez słowniki cerkiewne nie notowany, wyraz południowosłowiański, por. bg. *pъdar*, sch *pudar* (poświadczony od XIII w.), wcześniej zapożyczony przez Rumunów i Węgrów. Jest to nom. agentis z przyrostkiem *-arъ* od *pqđiti*.

Tegarъ 'rolnik': *kamo ideši tegaru* 154a. Słownik Miklosicha nie notuje wyrazu *tęgarъ*, podaje tylko derywat, przymiotnik z przyrostkiem *-livъ*: *tęgarlivъ* 'laboriosus'. Jest to nom. agentis z przyrostkiem *-arъ* od *tęgъ* 'labor', podobnie jak *tęzarъ* 'rolnik' od *tęzati* 'pracować, orać'.

¹¹ O wyrazie tym i jego historii w języku bułgarskim zob. w moim artykule: Из историята на няколко български думи. Księga ku czci K. Mirczewa (w druku).

¹² Z danych kartoteki Macedońskiego Atlasu Językowego wynika, że list zachowany jest w kilku punktach zachodniej Macedonii oraz w m. Berowo we wschodniej Macedonii. W gwarze Suchego i Wysokiej (Soluńsko) występuje neutrum listo.

¹³ Por. J. Rusek, Промени в лексиката на българския език и отношението на Патриарх Ефтимий към тях. Търновска книжовна школа, София 1974, 195–196.

¹⁴ Na podstawie: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.

¹⁵ Na podstawie słownika Gerowa.

Рѣпрѣца 'paprzyca': *врѣтит се jako рѣпрѣца* 154a. Pierwotna postać wyrazu to *pręprica*, podaje ją Miklosich z Pateryka Mihanovicia, uproszczona postać *рѣпрѣца* występuje w Pateryku Kompilacyjnym Biblioteki Narodowej w Sofii nr 1036¹⁶. Jest to stary termin młynarski, zachowany do dziś w językach słowiańskich.

Slinavъ 'sliniasty': *urodive, urodive psa slinava privede mi zde* 19. Miklosich w tym znaczeniu podaje przymiotnik *slinovatъ*, dokładny odpowiednik ma nasz wyraz w języku sch. *slinav* 'slinast'.

Jucha 'polewka, zupa': *pridite i vidite Isaju juchu jadušta vъ skitě ... ašte chošteši juchu* 169a. W zabytkach kanonu nie poświadczony. Miklosich podaje przykłady z zabytków cerkiewnosłowiańskich, w tym z Pateryka Mihanovicia. Jest to stary ie. wyraz o zasięgu ogólnosłowiańskim.

Varenice 'potrawa': *sъtvori imъ malo varenica*. Deminutivum od *varenije*. Słownik Miklosicha dokumentuje wyraz *varenice* przykładem z Pateryka z Krku.

Okъnce 'okno, otwór': *položise vъ okъnce prazdna* 114, *vъstavъ zatvori dvri okъnce* 114, *okъnce isplъnilъ esi chartiemъ* 116, *vnide okъnci* 117. Jest to deminutivum z przyrostkiem *-ъce* od *okъno* ale bez znaczenia deminutywnego. W zabytku kanonu nie poświadczony ani forma podstawowa ani deminutivum. Miklosich dokumentuje nasz wyraz m. i. przykładem z Pateryka Mihanovicia¹⁷.

Židovĕninъ 'żyd': *židovĕne i eretizy* 34a. Formacja z przyrostkiem nom. originis *-ĕninъ* od *židov-*. Słowniki cerkiewnosłowiańskie takiej formy nie notują. Podają tylko *židovinъ* lub *židinъ*. W Pateryku Rylskim poświadczona jest też forma *židovinъ: iže uprě Akullu židovina* 57.

Bližbnikъ 'krewny': *ni igrai sъ čuždymi ženami i šeglivymi i sъ bližbniky svoimi, rekše sъ snъchoju i sъ sъstroju* 56. W zabytkach kanonu *bližbnikъ* nie poświadczony, w tym znaczeniu używany jest *ožika* i *bližika*. Słownik Praski podaje *bližbnikъ* z Nomokanonu i Psałterza Pogodina.

Rogozinica 'mata': *i položista mi rogozinicu posvĕne i vъzesta pojasa svoja i analava i legosta vъ kupě na rogozinici prĕdbъ mnoju* 130–130a. Deminutivum z przyrostkiem *-ica* od *rogozina*, poświadczony w Supraskim. Miklosich podaje *rogozinica* z Pateryka Mihanovicia.

Klepъca 'sidło': *a iže na bedrachъ i na listechъ vidiši, sĕtmi i klepcami sutъ isplъneni* 152a. Jest to pierwotne nom. agentis z przyrostkiem *-ъca* od *klep-ati*. W zabytkach kanonu nie poświadczony, Słownik Praski podaje przykład z Parimejnika Łobkowa (Chłodowa), Miklosich dokumentuje przykładem m. i. z Pateryka Wiedeńskiego, wyraz *klepъca* występuje też w Pateryku Kompilacyjnym Biblioteki Narodowej w Sofii nr 1036¹⁸. Oboczna forma notowana w zabytkach cerkiewnosłowiańskich to *klepъсь*. Są to morawizmy w zabytkach cerkiewnosłowiańskich¹⁹. Jeśli idzie o budowę i podstawę

¹⁶ Zob. J. Rusek, O tzw. Pateryku Kompilacyjnym. Slovo 24, Zagreb 1974, 103.

¹⁷ O wyrazie tym zob. К. Мирчев, Към българската историческа лексикология. Български език XI, София 1961, 249.

¹⁸ Zob. J. Rusek. O tzw. Pateryku Kompilacyjnym, 103.

¹⁹ Por. V. Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, Berlin 1913, 268–269.

są to typowe wyrazy północnosłowiańskie²⁰.

Pŕchati 'deptać, otłukiwać ziarno': *jako že pšenica sušima i pchoma melema i sĕema i pekoma i chlēbъ čbъstno javjajetъ* 41. Imiesłów bierny czasu teraźniejszego od czasownika *pŕchq*, *pŕšeši* 'przez deptanie otłukiwać ziarno'. To znaczenie czasownika *pŕchati* nie jest dokumentowane w słownikach cerkiewnosłowiańskich.

Brŕziti 'spieszyć': *i prolečeti se i prozĕvati se tvoru tĕchъ i umъ ichъ mŕčtaju ... i brŕziti vъ molitvĕ tvoru* 146a. Rzadki derywat od przymiotnika *brŕzъ*, stare causativum. U Miklosicha *brŕziti* poświadczono dopiero od XVII w.

Usvĕniti se 'powstrzymać się': *žiti edinomu kromĕ popešti se i truditi se i usvĕniti se otъ myslei sego mira* 123. Czasownik utworzony od przyimka *osvĕne*. Miklosich daje postać *osvĕniti se* dokumentując ją przykładami z zabytków serbskich, ruskich i bułgarskich. *Usvĕniti se* w Pateryku Rylskim tłumaczy się chyba obocznością przedrostka *u*: *o* jak w *obrusъ*, *ubrusъ*, *omyvalnica*, *umyvalnica*.

Posvĕne 'oddzielnie': *i položista mi rogozinicu posvĕne i vŕzesta pojasa svoa i anava* 130–130a. Słownik Praski i Srezniewskiego nie notują tego przysłówka, Miklosich podaje *posvĕne* 'seorsim' z Żywotu św. Sabby (za Wostokowem).

Skokŕstu 'namawiam, zachęcam': *azъ esmъ iže vъ bludъ tĕchъ skokŕstu i vъ prĕlobodĕistvo imъ svĕtŕuju* 147. Wyraz ten nie notowany przez słowniki cerkiewne ma dokładny odpowiednik w bułgarskim (zasadniczo gwarowe) *skokošta* 'gǃdeličkam', *skokot* 'gǃdŕl'.

Chyža 'domek, lepianka'. Jest to stara pożyczka z germańskiego. W zabytkach scs. nie poświadczona, w Supraskim występuje *chyzъ* 'Hüttele, Haus' i *chyzina* 'Zelle'. W Pateryku Rylskim wyraz *chyža* zanotowałem kilkakrotnie, por. *i abie obrĕte se vъ chiži svoei* 68a, *i sŕtvorista se bĕ chižu* 129, *gde jestъ chiža otъca Makaria* 129, *vŕzmĕte chižu i otъ sudu* 75. Znany jest również Paterykowi Mihanovicia, por. *tŕkmo ne izvedi otъ chyžq tĕlesi* 45, *gde etъ (sic!) chyža otъca Mosea* 52v²¹.

Drugoici 'innym razem': *drugoici javi se emu satana i glagola kŕ nemu* 108. Wg. Słownika Praskiego *drugoici* występuje w Supraskim, Karcie Hilferdinga oraz w Żywotach Cyryla i Metodego. Przysłówek ten znany jest również Paterykowi Mihanovicia, por. *a drugoici i sŕ trudemъ pridŕtъ* 21.

Kotora 'kłótnia, spór': *i vъ kotorachъ svaždaju* 146. Wyraz właściwy Supraskiemu, gdzie poświadczono są też derywaty: *kotoričъ*, *kotorŕnъ*, znany też Egzarchowi i bogato udokumentowany jest w zabytkach ruskich od XI wieku.

Dvoina: *o gore daeŕstemu imĕnie svoe vъ dvoinu* 53. Słowniki Praski i Srezniewskiego nie notują przysłówka *vъ dvoinq* 'podwójnie', Miklosich go podaje z zabytków serbskich, w serbskim poświadczony jest od XIV w.

Sŕpona 'przeszkoda': *kaa budetъ spona vъ vŕsŕ dŕbnъ* 143a. W zabytkach kanonu wyraz nie został poświadczony, bogato udokumentowany jest natomiast w słowniku Miklosicha.

²⁰ O wyrazie kłepъ zob. F. Sławski, Słownik etymologiczny języka polskiego, II, K-Kot, Kraków 1958–1965, 208.

²¹ Korzystam z wydania The Old Church Slavonic Translation of the 'Ανδρῶν ἀγίων βιβλος, Mouton 1975.

Бъчѣта 'całkowicie, zupełnie': *нѣ оставити се бѣчѣта такovýchъ дѣлъ* 9, *не primi бѣчѣта* 80a. Z zabytków scs. wyraz *бѣчѣта* znany jest tylko Supraskiemu.

Цѣлювати 'całować, pozdrawiać': *i murina sѣdešta na ramu ego i cѣlivajušta ego* 96. W tej postaci właściwy tylko Assemaniemu i Supraskiemu, charakterystyczny jest też dla najstarszych średniobułgarskich Triodów²².

Ratovati 'zwalczać': *ratovaše že ego bludnyi bѣšъ dzѣlo* 94, *i k tomu ne ratuju tebe* 94. Zabytkom scs. wyraz *ratovati* nie jest znany, greckie *πολεμειν* oddawane jest tam przez *brati sę, branъ sѣtvoriti*. Sama podstawa czasownika *ratovati*, rzeczownik *ratъ* poświadczony jest w Supraskim, w tym zabytku używane są również derywaty *ratъnikъ, ratъnъ, ratъničъskъ*.

Nosъnikъ 'pomocnik sternika': *nosnikъ bo ne poslušaetъ krъmčiju nѣ potopitъ korabъ* 41a. Wyraz nie notowany w zabytkach scs. Słownik Praski podaje przykład z Parimejnika Grigorowicza.

Veštii 'starszy': *tlъknu že veštii tъnъšago vъ rebra* 130a, *umrѣtъ veštii bratъ a vъ tretii tъnii* 131, *takožde že i veštii egda otvrъzaaše usta svoa na pѣnie* 131a. W zabytkach scs. komparativus *veštii* w znaczeniu 'starszy' nie był używany, nie wiadomo mi, by był używany i w późniejszych zabytkach bułgarskich.

Ošajati se 'powstrzymać': *ne tъkmo eže otъ bluda ošaati se i črѣvnychъ slastii* 93. W scs. nie notowano, w tym znaczeniu używano *vъzdrъžati sę, ostati sę*. Słownik Praski podaje *ošajati sę* z Parimejnika Zacharego.

Edinica 'unitas': *edinica bo vъ troici poznavae se* 143. W scs. nie poświadczony, Miklosich podaje tylko przykład ze Zbornika Swiatosława 1073 r.

Pavečernica 'completorium': *časъ 3 6 9 i večernja i pavečernica i polunoštnica* 143. Słownik Praski podaje tylko przykład z Żywotu Konstantyna.

Laskrѣdovati 'liguire': *laskrѣduei kto na sirъ, ili na mesa ili na vino črъnъcъ ili črъnica* 52. Wyraz nie znany zabytkom scs., nie notuje go również Słownik Praski. W Euchologium Sinaiticum poświadczony jest rzeczownik *laskrѣdъ* 'żądza, pragnienie'. Poza czasownikiem *laskrѣdovati* w Pateryku Ryłskim występuje *laskrѣdstvo: i budetъ skrѣbъ ne mala poganъ našestvie pagubna eza caremъ neustroenie knezъ neispravlenie i bezъčinie svetitelъ i laskrѣdstvo* 134–134a.

Pewien procent słownictwa Pateryka Ryłskiego stanowią wyrazy zapożyczone. W zabytku występują wyrazy pochodzenia łacińskiego, greckiego, tureckiego i germańskiego.

Łacińskiego pochodzenia jest wyraz *komъkati*. Wyprowadza się go z łacińskiego *communicare*. Do terminologii religijnej Słowian musiał wejść bardzo wcześnie. Z zabytków scs. występuje tylko w Euchologium Sinaiticum i Kodeksie Supraskim. Słownik Praski dokumentuje go przykładami z Nomokanonu. Wyraz ten uważany jest za moralizm. Z poglądem tym można by jednak polemizować. Wydaje się, że zapożyczony został z łaciny ludowej na Bałkanach, za czym przemawia jego szerokie rozpowszechnie-

²² Zob. J. Rusek, Из лексиката на среднобългарските триоди. Известия на института за български език, кн. XVII, стр. 154.

nie w dialektach bułgarskich. Występuje on tu zarówno jako wyraz pospolity²³ (*komka, komkam se, komkvam se, komkalski drechi*) jak i w nazwach miejscowych, por. rodopskie *Komkaloto*.

W Pateryku Ryłskim spotyka się stosunkowo mało pożyczek greckich. Z rzadszych wymieniałbym *liturgisati, talie, poroda, kakogerz, klizma, gramatigz, ungija, mantija, kukolb, spirida*.

Liturgisati 'odprawiać mszę, liturgię': *oblěni se porz liturgisati, kako liturgisueši* 49a. Wyraz ten sprowadza się do greckiej postaci aorystu czasownika *λειτουργεῖν*, w zabytkach scs. nie został poświadczony. Słownik Praski dokumentuje go z Dialogów Grzegorza Wielkiego a Miklosich z Kormczej knigi i Nomokanonu.

Talie 'świeże gałęzie': *otbdažb mi avna jako talie rězachz* 169. Jest to collectivum z przyrostkiem *-ije* od *tal-* z greckiego *θαλλίον, θαλλός* 'młoda gałązka z oliwki, świeże zielone liście, młode pędy'.

Poroda 'raj': *Adamz ženy radi is porodu izbgnanz bystz* 57, Jest to stara pożyczka z greckiego *παράδεισος*. Z zabytków scs. występuje tylko w Euchologium Sinaiticum i w Kodeksie Supraskim, w innych używana jest nazwa *rajb*.

Kakogerz 'mnich': *čto se jestz kakogere* 94a, *glagolju že ti kakogire* 95. Jest to ironiczna nazwa dla mnicha, pochodzi z greckiego *κακόγηρος*. W zabytku naszym używana jest też normalna nazwa grecka dla mnicha *kalogere*: *predsta aggelz gospodinz glagolje emu taže kalogere vszakomu vzbdrzžaniju i dēvstvju i pošteniju nauči otroka* 100. Wyraz *kalogere* znany jest m. i. z Nomokanonu, Besed Grzegorza Wielkiego i z Pateryków.

Klizma: *glagolachu o nēkymz starci jako sēdēše vž chramě sveštenně vž mēstě naricaemymz klizma i prinošaemo dēlo ne dēlaše* 110a. Słowniki cerkiewne wyrazu *klizma* nie notują.

Gramatigz 'uczony w piśmie': *ne tškmo prostii ljudie i gramatizy glagoljutz nž i pastyrie suštii i imušte knigy apostolbskые i proročbskые* 23. Postać *gramatigz* podaje Słownik Praski tylko z Apologii Mnicha Chrabra.

Unžgija 'uncja': *Bēaše že ubo pišta bližnago otca vž korabli otz večera vž večerz uggju chlēba pitie otz morskые vody edina čaša mala* 83. W zabytkach kanonu wyraz nie poświadczony, spotyka się w minejach.

Spirida 'kosz': *vžzechz že vž spiridē moei malo sočivo kvašeno* 102. Z greckiego *σπιρίδα*, stg. *σπιρίς*. Miklosich dokumentuje przykładem z Gregorii papae et Petri diaconi dialogi (XV w.), Srezniewskiemu nie znany.

Mantija 'płaszcz, ubranie': *prišbđša kosnu se mantiju ego* 127a. W zabytkach scs. tylko w Euchologium Sinaiticum *manʹtjica* deminutivum od *manʹtija*. Miklosich dokumentuje przykładami m. i. z Pateryków.

Wpływy tureckie w języku Pateryka Ryłskiego, jak należało oczekiwać, okazały się nieznaczne. Zanotowałem w sumie kilka wyrazów, przy czym chodzi tu o zapożyczenia tureckie przedosmańskie. Część z nich znana jest zabytkom scs.: *bolērinz, biserz*,

²³ Wg. Romanskiego, *Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen*. Jahresbericht des Instituts für rumanische Sprache zu Leipzig, 15, Leipzig 1909, s. 113. *komka, komkvam se, komkam se* »gehe zum Abendmahl volstümlich allgemein bekant, neben kirchlich pričest, pričestjavam se«.

*kumirъ, sanъ, sue*²⁴. Nie znane zabytkom należącem do tzw. kanonu są: *klobukъ, ŕeglivъ, ŕegarlivъ, mazarъ*.

Klobukъ 'nakrycie głowy': *iže to Pavъlъ glagoletъ nepokrivenoju glavaju boga moliti a apostolъ dobrě glagoletъ nerazumějušte vnetrničъ a ne vněšničъ jakože bolati ne bežъ klobukovъ ležešte boga moletъ* 11. Jest to stara, może już prasłowiańska pożyczka orientalna. Dokładnego źródła dotychczas nie znaleziono, jest nim zapewne jakieś **kalbuk*, dialektałny wariant tur.-tat. *kalpak*²⁵. W zabytkach scs. nie poświadczony. Słownik Praski dokumentuje go przykładem z Parimejnika Grigorowicza, w staroruskim występuje również od końca XII wieku (1193), w serbskim od XIV w.

ŕeglivъ, ŕegarlivъ 'lekkomyślny': *ni igrai sъ čužďmi ženami i ŕeglivymi sъ bližniky svoimi, rekše sъ smъchoju i sъ sstroju, ne pleši sъ nimi* 56a, *mužъ ŕegarlivъ padaetъ vъ zlo a mlъčalivъ i směrenъ vъnidetъ vъ dobro* 15. Są to derywaty z przyrostkiem *-livъ* utworzone od *ŕega, ŕegara*. *ŕeglivъ* i *ŕegarlivъ* nie są notowane przez słowniki Miklosicha i Srezniewskiego. Słownik Miklosicha podaje *ŕęga, ŕęgavъ, ŕęgati, ŕęgovati*, a Srezniewski cytuje *ŕega, ŕegavyi, ŕegati, ŕegovati, ŕegrivyi*. Dla naszych przymiotników znalazły się dokładne odpowiedniki w ilustracyjnym materiale słowników Srezniewskiego i Miklosicha. Przymiotnikowi *ŕegarlivъ* odpowiada *ŕegavъ* (*mužъ ŕegavъ jazykоть vpadetъ vъ zla* – Fragmenta holmensia z XIII-XVII w., *mužъ ŕegavъ jazykоть* – Parimejnik 1271 r., *ŕegavъ jazykоть* Parimejnik z XIV w.) i *ŕegrivъ* (*mužъ ŕegrivъ vpadetъ vo zlo, a molčalivъ i smirenъ všďd v dobro* – Srezniewski, Paisiewski zbornik końca XIV lub początku XV w.). Przymiotnikowi *ŕeglivъ* = przymiotnik *ŕegrivъ* w Paisiewskim zborniku (*ne igrai igroju ŕegrivoju s čjužimi ženami* – Srezniewski). Podstawę przymiotnika *ŕegarlivъ* stanowi rzeczownik *ŕegara*, utworzony przy pomocy ekspresywnego formantu *-ara*²⁶ od *ŕega*. Tego typu formacje są charakterystyczne przede wszystkim dla języka sch. Słownik Akademicki rzeczownika takiego nie notuje, w dialektach jest on znany, por. w Kosowie *ŕagara* 'śala, smejurija' i *ŕagarit se* 'śaliti se, terati komediju'²⁷.

Wyraz *ŕega* o zasięgu południowosłowiańskim²⁸ nie ma pewnej etymologii. Mładenow²⁹ przyjmował tu rdzeń ie. (i ario-ałtajski) (*s/kengh-*... 'krzywie' i zestawiał z sanskr. *khanjati* 'kuleje', grecki *okđžw*, stisland. *skakr* 'krzywy, kulawy', stniem. *hinkan*, niem. *hinken*, ale dopuszczał też pokrewieństwo z tureckim *ŕaka* (srodstwo s tur. *ŕaka* nie samo wżmożno, no i poveče ot verojatno). Skok wyraźnie stwierdza: »Kako u ie. jezicima

²⁴ O wyrazach tych zob. w artykule A. C. Львова, Иноязычные влияния в лексике памятников старославянской письменности (тюркизмы). Славянское языкознание. Доклады советской делегации. VII Международный съезд славистов, Москва 1973, 211–228.

²⁵ Por. np. F. Sławski, Słownik etymologiczny języka polskiego, II, K-Kot, Kraków, 1958–65, s. v. *klobuk*, 257–258.

²⁶ O przyrostku tym zob. F. Sławski, Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego, Słownik Prasłowiański t. II, C-Dawьnota, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1976, 121.

²⁷ Por. Гл. Елезовић, Речник косовско-метохиског дијалекта, св. II, Београд 1935, 469.

²⁸ Występuje też w staroruskim, chyba jednak pożyczka cerkiewna.

²⁹ Ст. Младенов, Етимологически и правописен речник на българския книжовен език, София 1941, 692.

nema oblikom i značenjem srodne riječi, možda je u vezi sa tur. *šaka*«³⁰. Dla Vasmera wyraz nasz jest nie jasny (unsicher)³¹. Związek południowosłowiańskiego *šega* z tureckim *šaka* 'żart, figiel, facecja' nie powinien chyba budzić wątpliwości. Dodam, iż macedoński i bułgarski znają i postać *šaka*, w macedońskim jest ona obocznie używana z *šega*³², w bułgarskim występuje dialektalnie. Wyraz *šega* wyprowadza się z pierwotnego *šęga* odwołując się do scs. *šega*. Do takiej rekonstrukcji nie ma podstaw ani historycznych ani współczesnych. Pierwotną postacią naszego wyrazu było *šaga* (oboczną *šaka*). W tej postaci przejęli go Rumuni, gdzie jest używany do dziś, por. *şaga*, *şagi* 'gluma'³³. Wg. Skoka »Rumunji posudiše *saga* = gluma 'šala', iz hrv.-srp. ili iz novobug., zbog toga što nema zamjene za ě kako u *og Linda*«³⁴. Trudno przyznać rację zasłużonemu etymologowi. Inna sprawa, jak z pierwotnego *šaga* rozwinęło się *šega*. Rozwój *šaga* w *šega* tłumaczy się jasno na drodze fonetycznej, mianowicie dysymilacją pierwszego *a*, jak w *čekati* z *čakati*.

Mazarъ 'szata': i se vьnide okъnci jako dētištъ sracinъ obľčeny vь mazarъ i stavъ prědъ mnoju nače igrati 117, viděchъ vьlězušta otroka dvъrьcami Sracina. nosi mazarionъ Syn. 111a. Wyrazów *mazarъ*, *mazarionъ* nie notują słowniki cerkiewne. Fonetyczny i znaczeniowy odpowiednik posiadają one w języku tureckim, gdzie występuje *mizar* 'przykrycie płaszcza'³⁵. Wyraz *mizar* nie jest rodzimy w tureckim, zapożyczony został z arabskiego *mi'zar* || *mizar* 'zasłona, woalka'³⁶. W wyrazie *mazarъ* mamy do czynienia z harmonią wokaliczną. Formy z »a« nie notują dostępne mi słowniki języka tureckiego. W Pateryku Synajskim jak widzieliśmy występuje tu wyraz *mazarionъ*. Wydawcy zabytku³⁷ przytaczają grecki odpowiednik *mazarion*? Wyrazu takiego słowniki greckie nie notują. *Mazarionъ* robi wrażenie mechanicznego przeniesienia greckiego rzeczownika na *-ion*, *mazarъ* Pateryka Rylskiego normalnie przyswojonego greckiego wyrazu. Orientalne źródło pochodzenia naszego wyrazu wydaje się pewniejsze.

Dokonując omówienia słownictwa Pateryka Rylskiego wspomnieć należałoby o dwu wyrazach pochodzenia germańskiego. Są to *murinъ* i *mъnichъ*. Wyraz *murinъ* zapożyczony został ze stwn. *mor* a ten z kolei z łac. *maurus* 'czarny'. Poświadczony został w Psalterzu Synajskim, gdzie występuje jednak nie w tekście tylko w glossach: *muri* w Ps 71, w glossie do *etjupěni*, *muremъ* w Ps 73₁₄ w glossie do *etjupaskomъ*. W Pateryku Rylskim obok formy męskiej *murinъ* zanotowałem formy żeńskie *murinka* i *murini*: *viděchъ ... i murina sěděšta na ramu ego i cělivajušta ego i druga murinka idušta prědъ nimъ i razdražajušti ego i bestudiju učešti ego 96, glagolachu o nemъ jako raba etera murini, prišbđša kosnu se mantiju ego 128a.*

³⁰ P. Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, III, Zagreb 1973, 385.

³¹ M. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch, III, Heidelberg 1958, 385.

³² Słownik macedońskiego języka nie zaopatruje *šaka* żadnym kwalifikatorem, być może, iż *šega* i *šaka* są dialektalnie zróżnicowane.

³³ Por. Dictionarul limbii române literare contemporane, IV, Bucureşti 1967, 329–330.

³⁴ Op. cit., 385.

³⁵ Por. New Redhouse Turkish-English Dictionary, Istanbul 1968.

³⁶ Por. H. Wehr, A Dictionary of Modern Written Arabic, Wiesbaden 1971.

³⁷ Синайский патерик. Издание подготовили В. С. Голышенко, В. Ф. Дубровина.

Jak stwierdza Słownik Praski³⁸ *mъnichъ* »*vox moravicae originis, quae in aliis textibus per vocabulum črъnъць, črъnorizъць vel kalugerъ exprimitur*«. Z zabytków scs *mъnichъ* poświadczony został tylko w Euchologium Sinaiticum. W Pateryku Rylskim wyraz *mъnichъ* zanotowałem wielokrotnie, por. *i bystъ vsѣmъ mъnichomъ poruganie i ukorъ* 97a, *takožde i mnisi kъsnešte kromѣ kelie* 120, *ašte ne sьtret se človѣkъ sice ne možetъ byti mъnichъ* 129. Spotyka się też derywat *mnišъstvo*: *čto sьvoru oče jako ne dělaju ničъsože vъ mnišъstvѣ moemъ* 121a. Wyraz *mъnichъ* pochodzi ze stwn. *munih* a ten z kolei z łac. *monachus*. Jak zaznaczone wyżej uważa się go za morawizm. Występuje tylko w Euch Sin. Słownik Praski dokumentuje go przykładami ponadto z Nomokanonu i Żywotu św. Wacława.

W słownictwie Pateryka Rylskiego występują liczne dublety leksykalne. Oto niektóre z nich.

Dla określenia 'źródła' obok omówionego wyżej *rъvenikъ* używa się nazwy *kladeneць* i *studeneць*; por. *i prišdšu na kladeneць* 118, *běše že daleče kladeneць oтъ kelie* 118, *synu pii vodu oтъ svoego studenca a oтъ tuždago bljudi se* 14. W zabytku nie występuje już starsza postać *kladędъzъ*, charakterystyczna dla Pateryka Mihanovicia.

Dla oddania greckiego 'moros' używa się przymiotnika *bui* i *qrodъ ašte kto budetъ boga radi bui umŭdraetъ ego bogъ* 113, *udari ego glagolje urodive urodive* 119.

Gore || *ljutѣ*: *gore nama čedo jako prispěše dnъnie* 133, *gore duši sьgrěšivši* 165, *gore tebѣ duše jako svѣdešti sьgrěši gore tebѣ duše jako i ešte prilagaеši gore tebѣ duše i prilagajušti* 166. *gore tebѣ duše jako smrti čaeši* 166, *ljutѣ vamъ pogubivšimъ vrѣme molitvѣ i časovomъ dnevnymъ* 29a, *ljutѣ tomu eže sъblazn tvoritъ* 29a, *ljutѣ glumeštим se jako plakati imutъ* 29, *ljutѣ vamъ nasyštajuštiim se bez goda jako vъzъbalčete* 29, *ljutѣ pišeštимъ kovarstvo* 28a.

Propęti || *raspęti* 'ukrzyżować': *ruganie i propetie* 46a, *i raspeše syna božija* 57a, *ne biste gospoda slavѣ raspeli* 11, *chrъstu sъraspetъ esmъ ... sъraspeše* 163.

Pitęti || *pitati* || *krъmiti* 'karmić': *tѣlo pitęetъ vsakomъ obiliemъ* 25a, *pitajutъ grъtanъ svoi* 43a, *gde pitęvsei se zde* 51, *tѣlo krъmešte zemnymъ brašnomъ* 33a, *i ne moštnye' nakrъmlęjušte sъ soboju* 33a, *jako knigy vsemu dobru sutъ mati krъmeštia dęti svoe* 21a.

Varъ || *znoi* 'upał': *ni vara dnevnago ne ponesъ* 56, *i oтъ mnoga truda znoa i žežde vъstachъ piti* 145a, *i isъše grъtanъ moi oтъ znoa* 169a, *i ašte kыгда budęše znoi* 167a.

Idolъ || *kumirъ* 'bożek': *i bole mi sutъ pianici neželi oтъ poganychъ idolomolъць* 35a, *vъšъdъ vъ crъkъvъ idolъskuju i pokloni se idolomъ* 57, *ili e kumiromolъць ili roždanomolъць ili rizoimъць* 25.

Tuždъ || *čjuždъ* 'cudzy, obcy': *i ty pogybneši sъ tuždimi gręchy* 4, *ili pręniemъ tuždago imęnija* 5a, *na inovęrie tuždee* 34a, *bljudi že se i tuždeju ženoju* 56a, *ašte ne očištaet se oтъ tuždichъ* 117a, *ni igrai sъ čjuždimi ženami* 57a, *gde igranie gde imęnie i čjuždee grablenie* 59a, *i nauči oči svoi ne vъzirati na čjužde tѣlo* 80a.

Tego typu warianty leksykalne są charakterystyczne w ogóle dla późniejszych zabytków cerkiewnych, odbijają one zarówno różne warstwy chronologiczne jak i różne terytoria dialektalne.

³⁸ Słownik jazyka staroslověnského, II, K-O, Praha 1973, 237.

Przyjrzyjmy się w jakim stosunku pozostaje Pateryk Rylski do dwu najstarszych Pateryków, tj. Skitskiego i Synajskiego. Porównajmy fragmenty tekstu.

Pateryk Skitski: Reče avva Anthonii jako ryby zamuždaqšte na suši umiraqoť tako i mnisi mudęšte kromě kelię sь prostq čedię živqšte kь bezmьlvněi kręposti oslabęqť podobaetъ bo jako ryby vь more tako namъ vь keliq tьštati sę jeda kako (tь) mudęšte vně zabqdemъ vьnoťrņeje sьchranenie³⁹.

Pateryk Rylski: Reče avva Antonie jakože ryby na suši zakъsnęvajušte umirajutъ takože i mnisi kъsnešte kromě kelię i sь prostuju čediju živušte kь bezmьlvněi kręposti oslabęjutъ podobaetъ ubo jakože ryby vь more tako i namъ vь kelię svoę tьštati se da ne kъsnešte vьnja zabudemъ vьnutrņee sьchranenie 119–120.

Pateryk Synajski: Povędaše namъ avva Pavnъ igumenъ obьšta žitъja jako glagolaše nękto starъsъ jako nękogda sędęštu mi vь klęti mojej dęlachъ že i kanisky i psaltyrъ rojachъ vidęchъ vьlęzušta otroka dvъrъcami sracina nosi mazariopъ i stavъ prędъ mъnoju načę plęsati rojōštju mi psaltyrъ i reče staręče dobrę li plęšju paky reče mi godę li ti jesmъ staręče kako plęšju ne otvēštajuštju ničъso že kь nemu glagola mi mьniti li kalogere jako veliko dęlo tvoriti⁴⁰.

Pateryk Rylski: Drugii nękto otъ starъsъ glagolaše jako edinoju jakože sędęchъ vь keliі svoęi i dęlachъ rukodęlie svoę šijuštu že mi sьsudy stichologisuštu i se vьnide okъnci jako dętištъ sracinъ oblęčenъ vь mazarъ i stavъ prędъ mnoju načę igrati i glagola mi staręče dobrę li igraju az že otvēstachъ i paki reče mi godę li ti jestъ kako igraju avva mnę že ničto otvēštajuštu emu reče mi čto mniši zlyi staręče jako velie dęlo tvorishi 117–117a.

Powyższa, pobieżna z konieczności analiza językowa rękopisu nr 2/25 Klasztoru Rylskiego pokazała, że zabytek ten w pełni zasługuje na to, by w dyskusji nad pierwotnym przekładem Pateryka uwzględnić również jego dane.

³⁹ Cyt. wydanie k. 1.

⁴⁰ Cyt. wyd. k. 111a–112.

Sažetak

Rukopis broj 2/25 knjižnice Rilskog manastira obuhvaća zanimljiv Kompilacioni paterik iz posljednje četvrti XIV stoljeća srpske redakcije ili beznazalne zapadnobugarske. Njegov tekst znatno se razlikuje od starih tekstova tog tipa poznatih autoru. Jezična analiza rukopisa, naročito njegova leksika, obavljena na širokoj poredbenoj građi pokazala je da taj pisani spomenik u potpunosti zaslužuje da se uzme u obzir u diskusiji o prvobitnom prijevodu Paterika. Uz mnogobrojne leksičke arhaizme, koji Rilski paterik povezuje s najstarijim glagoljskim spomenicima, a također i s najstarijim prijevodima Skitskog paterika (*Mihanovičev paterik*), npr.: *eterь, kotьkanьje, neprijazнь, korьсь, rьvenikь, godina, lystь, pьprica, klepьca, čělyvati, laskrьdovati, laskrьdstvo, mьnichь, okьньce, varenice, jucha, chyža, drugojici, kalogerь*, u njemu nalazimo veći broj riječi koje su karakteristične za kasnije, mlađe spomenike, npr.: *svirěbьnikь, oburevajemь, pьtište, rubište, pьchati, brziti, usvєniti se, posvєne, kotora, sьrona, bьchьta, ratь, ratovati, nosьnikь, edinica, ošajati se, klobukь, urudь, krьmiti*. Ima u njemu i riječi koje nisu zabilježene u objavljenim crkvenim rječnicima, npr. *gusьbьnikь* 'guslar', *tegarь* 'težak', *pudarь* 'pudar', *slinavь* 'slinav, onaj kome curi slina', *skokštu* 'nagovaram', *veštii* 'stariji', *šeglivь* 'lakomislen', *šegarlivь* 'lakomislen', *mazarь* 'odjeća'.

Rilski paterik je dakle važan izvor za poznavanje starijeg slavenskoga leksika. Njegovi podaci su dragocjeni za historijsku bugarsku i srpsku leksikologiju.

SLOVO

28

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA U ZAGREBU

ZAGREB 1978

S L O V O

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA
»SVETOZAR RITIG«
Instituta za filologiju i folkloristiku, p.o. Zagreb

Izlazi jedanput godišnje

UREDNIŠTVO: 4100 ZAGREB, DEMETROVA 11

BR. 28

Urednički odbor:

ANICA NAZOR, MARIJA PANTELIĆ,
JOSIP TANDARIĆ

Glavni i odgovorni urednik:

ANICA NAZOR

Korektori:

ALOJZ JEMBRIH, JASNA VINCE

Ovaj broj časopisa »Slovo« izlazi uz finansijsku pomoć Republičke zajednice za znanstveni rad SR Hrvatske – SIZ-VII.

Tisak: Štamparski zavod »Ognjen Prica«, Zagreb, 1979.